

LOVASSÁGI SISAK ALBERTFALVÁRÓL

Aquincum régebbi leletanyagának rendezésekor Nagy Tibor albertfalvai kutatásainak anyagából egy bronzsisak arcvédő lemeze került elő. A tárgy 1949-ben feltehetőleg ásatás útján került a Budapesti Történeti Múzeum Római gyűjteményébe. Leltári száma: BTM Alb. 56.6.376 (1-2. kép)

A szűkszavú, 1956-ból származó leltárkönyvi bejegyzés Budapest XI. kerületét, Albertfalvát – „Kincses földjén, a két fal között” – jelöli meg a tárgy lelőhelyének. Az ásató, Nagy Tibor az 1949-es évet megelőzően, 1942 ősztől és 1943 tavaszán, majd a háború után, 1947–48-ban leletmentett és ásatott az albertfalvai auxiliarius erőd környékén, illetve az erődben. Első alkalommal a Budafok–Nagytétény közötti területen 1942-ben, a védőgát építéskor a Székes Főváros Régészeti és Ásatási Intézetének munkatársaként végzett leletmentés során dokumentált római kori falakat, illetve leletanyagot az ún. Puskaporos csárda és a régi Kutya-villa közötti területen.¹ Ekkor említi először Kincses József birtokát, ahol, mint írja: „A sürgető őszi szántás miatt csupán egy sarokrészt szabadíthattunk ki. Az átlagban 50 cm széles falak opus incertum technikával épültek, s egy gazdasági rendeltetésű épülethez tartozhattak. Említésre méltó apró lelet innét nem került elő.”²

Egy következő adat azonban következtetni enged bennünket arra, hogy erről a területről nemcsak leletmentés és régészeti feltárások útján kerültek be tárgyak a múzeumba, hanem vásárlással is.³ Ez az eset fordult elő akkor, amikor Nagy Lajos Kincses Jánostól⁴ vásárolt tárgyakról számol be, bár az arcvédő lemezről itt sem tesznek említést. Mivel a későbbi feltárások híradásai során⁵ az ásató egyetlen alkalommal sem hivatkozik Kincsesék földjére, az a feltevésünk, miszerint arcvédő lemeziünk 1942 ősztől, illetve 1943 tavaszán, valamint 1949 között vétegetett fel a Budapesti Történeti Múzeum nyilvántartásába, talán pontosítható azzal, hogy a szóban forgó tárgy még a háború befejezése, 1945 előtt kerülhetett a múzeum birtokába.

A régi térképek elemzése alapján az arcvédő lemez lelőhelye feltehetőleg a tábor körül kialakult táborfalú déli szektorának egyik épületében lehetett. A rendelkezésünkre álló adatok birtokában tudjuk azt, hogy az iparosnegyed a tábortól északra helyezkedett el,⁶ ezért valószínűsíthetjük azt az elgondolást is, hogy tárgyunk nem egy műhely nyersanyagkészletéhez tartozott, hanem egy tisztí szálláshely anyagának része lehetett. (3. kép)

A leltárkönyvben szereplő „a két fal között” megjegyzés arra utal, hogy ez az épület már nem a palánkperiódus időszakából származik, hanem későbbi keltezésű.

A tárgy egy bronzlemezből domborított bal oldali arcvédő lemez, melynek magassága 179, szélessége 118, vastagsága 0,5–0,7 mm.

Felülete enyhén domború. Formája lefelé kissé keskenye-

dő téglalap, amelynek a pereme elől íves hullámvonallal követi a mély szem, a kiemelkedő arccsont, a behúzódozó száj, illetve az áll kiugró vonalát, míg hátul, a fül vonalában függőleges peremkiképzésű, amihez alul tompa szögben kapcsolódik az állat párhuzamosan követő perem.

A lemez felső része vízszintes kialakítású, erősen töredékes pánt, amelyet a saját lemez U alakú visszahajlításával hoztak létre. Az arcvédő lemezt ezzel a pántrésszel csuklóosan rögzítették a sisakharanghoz.

Az arcvédő csaknem egész felületét egy napkorongon, glóbuszon álló, hátranéző, a csőrében borostyánleveles indát tartó, a szárnyát éppen megemelő sas trébelt képe tölti ki. A sas tollazata kidolgozott és a lemez kiálló részeinek kopása ellenére jól látható. Jobb felső részében a lemez felső, egyenes záródású vonalából kissé kiemelkedő, a sisakharanghoz illeszkedő, természetes nagyságú stilizált fül vonalait domborították. Ez alkotja egyben az arcvédő felső, illetve hátulsó peremét. Jól látható a fülcimpán kis mélyedéssel jelzett, a valóságban fülbevaló viselésére kialakított lyuk stilizált helye.

A fő motívum, a sas, az arcvédő peremét követő, sodrott kötél formájú, domborított girland keretelésben helyezkedik el. Ezt a keretelést fedi részben a fülről lecsüngő, a sas csőrében látható borostyáninda és -level. A lemez alsó része töredékes, azonban még így is jól láthatók a domborított napkorong és az erre utaló tűzszekér kerekének négyágúra vésett aszimmetrikus küllői.

Az arcvédő hátulsó részén, a fülcimpa alatt szegecslyuk figyelhető meg, amely minden bizonnyal a belső oldali bőrbélelés rögzítésében játszott szerepet. Eredetileg az állcsúcsra lévő megkötőgyűrűre, illetve annak szegecselésére csak közvetett bizonyítékaink vannak a lemez sérülése miatt.⁷

Az arcvédő peremkialakítása az arcvédő viszonylag vékony lemezének merevítésén túlmenően a sisak biztonságos viselését szolgálta. Elöl és a lemez jobb felső sarkában elhelyezkedő stilizált fül magasságában, ahol az arc a leginkább veszélyeztetett lehetett volna az arcvédő éles peremkiképzése miatt, a lemez szélét kerek, domborított peremborda formájúra alakították. Felületén egyéb díszítést vagy bevonatot nem észleltünk.

A katonai felszerelésen, védőeszközön megjelenő sas motívum nem ritka jelenség, és hasonlóan, mint a Mars, a Victoria, a Minerva, az orosz lán, a pajzs és a csapatok címerállatainak megjelenítése, a győzelmi szimbólika része volt. Úgy tűnik azonban, hogy a hátrafelé tekintő sas csak a Duna vidéken előforduló ábrázolás. Leleőhelyei északról délkeleti irányba haladva a következők:

Theilenhofen 2. sz. bronzsisak arcvédőjén,⁸ az einingi lópáncélon,⁹ a straubingi lópáncélokön,¹⁰ az aschbergi sisakmaszkon,¹¹ egy welsi arcvédőn,¹² a carnuntumi arcvédőn,¹³

valamint a gerulatai arcvédőn¹⁴ jelenik meg a domborított, hátrafelé néző, szárnyát meglíbbentő, csőrében koszorút tartó sas képe. Külön kell megemlítenünk a pikkelypáncélokhoz tartozó mell-lap-lemezeken előforduló sasábrázolásokat is. Az előző csoporthoz hasonlóan ez is a Duna-vidékre jellemző díszítő elem.¹⁵

Az albertfalvi lemezen megjelenő formájában csak egy einingi lópancélon fordul elő,¹⁶ ahol hasonlóan a miénkhez a sas egy stilizált, négyküllős kereket jelző napkorongon, glóbuszon áll. Az esetek túlnyomó többségében, kivéve a mell-lap-lemezeket, a hátrafelé forduló sas koszorút tart a csőrében. A mi esetünkben a sas – egyedülálló módon – borostyánlevelet, illetve indát tart.

Pannonia és egyben a Római Birodalom sisaktípusai között is különálló helyet foglalnak el a dombordíszítésű, trébelt maszkos, esetleg maszk nélküli sisakok. A görögöknél a klasszikus időkben sportjáték alkalmával használták.¹⁷ Ismert volt már az i. e. II. sz. elején, a pergamoni királyság területén, ahol a görög harcosok felszereléseként jelentek meg Athena Polias Nikophoros templomának reliefjein.¹⁸

A rómaiak a köztársaság korában ismerték meg, és a császárkor végéig használták őket. Robinson ezt a sisaktípust sportlovas sisakoknak nevezte el, és kidolgozta a tipológiáját.¹⁹ Az e típusokhoz tartozó sisakokat és maszkokat a készítmény technológiájuk, valamint formai megjelenésük alapján több csoportba osztotta.

Arcvédő lemezünk formai elemzése és az arcvédőhöz tartozó lehetséges sisakharangtípusok összevetése alapján két eltérően használt sisaktípussal számolhatunk: egyrészt mindennapi használatra szánt harci sisakkal, másrészt csak különleges alkalmakkor viselt díszsisakkal.

Az első lehetséges típus az *Auxiliaris lovassági H típus*,²⁰ ami nem díszsisak. (4. kép) Erre a sisakharangra, amely készülhetett vasból és bronzból, esetleg a kettő kombinációjából, csaknem ugyanolyan formájú arcvédőt szereltek, mint az albertfalvi lemez. A korábbi sisaktípusokon megismert kiálló fülvédő ezen a típuson nem játszik szerepet, sőt az arcvédő lemezen stilizált, életnagyságú fülábrázolás jelenik meg, amely teljesen lezárta a fejnek korábban még szabadon lévő részét. Ez a lovassági sisak-fajta az utolsó fázisa annak a II. század második harmadától meginduló fejlesztésnek, amelynek a célja az volt, hogy a gyalogsági sisak-fajtákból használható, lovassági igényeket is kiszolgáló típusokat fejlesszenek ki.²¹

A következő lehetőség mérlegelésekor arcvédő lemezünk felhasználásánál két típusváltozatot is figyelembe vehetünk. Mindkét esetben a Robinson-féle terminológiai besorolás szerinti *Sportlovas díszsisakok G–H típusainak* továbbfejlesztett

változatai, illetve az *I típus* változatai között mérlegelve kereshetjük azt a sisakharang típust, amelyhez lemezünk tartozhatott.

A típusor egyik végén a taréjos és homloklemez díszítésű, magas domborműves technikával készült, csaknem teljesen ép theilenhofeni bronzsisak²² áll, ahol a sisakharangra kevés eltéréssel ugyanolyan díszítésű arcvédőt szereltek, mint a mi lemezünk. (5. kép) Ezen a sisakharangon a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött két tarkósisakon²³ megismert taréj formájú, plasztikusan kialakított, szárnyát emelő sas vagy sasfej domborított alakja jelenik meg. Ehhez a *G típusú* tarkósisakhoz eredetileg még egy vagy két részből álló maszk rész is tartozott. Továbbfejlesztett változatán, a *H típuson* már a maszkot felváltja az arcsisak²⁴ vagy az arcvédő lemez.

A másik végén a sort a homloklemez díszítésű *I típus*²⁵ zárja, amelynek Pannoniából is ismert egy csaknem teljesen ép példánya Oroszárról, Rusovcéről (Gerulata).²⁶ (6. kép) Ennél a típusnál a sisakharang tetejéről eltűnik a magas domborműves technikával kialakított taréj és maszk, illetve az arcsisakot felváltja az arcvédő lemez. A gerulatai bronzsisak arcvédő lemezén is megjelenik a sas már ismert ábrázolása, de itt nem egyszerű, trébelt alakban, hanem magas domborműves technikával kialakított formában, ahol a sas látványosan kiemelkedik az arcvédő lemez síkjából.

Ezek a sisakok a kidomborodó mintakincs csillogó, aranyos rézfelületét a háttér féhérfém bevonatával tették polichrommá, ami még fokozta a domborított díszítés hatását.

Arcvédő lemezünk, bár formailag csaknem azonos az *auxiliaris lovasságisak*-típusokon felhasznált lemezekkel,²⁷ díszítésével és bronzanyagával mégis a díszsisakok²⁸ kategóriájába tartozik.

Azonban a díszsisakok esetében a kevés számú értékelhető leletanyag hiányában nem dönthető el, hogy a rendelkezésünkre álló két változat közül melyik típusú sisakharang lehetett volna a hordozója az albertfalvi arcvédő lemeznek. A theilenhofeni sisak²⁹ magas domborműves taréjjal kialakított homloklemez sisakharangtípusa ugyanúgy szóba jöhet, mint a guisboroughi,³⁰ csak homloklemez díszítésű harangtípus. (7. kép) Ezért a Robinson-féle tipológia szerint az albertfalvi arcvédő lemez egy átmenő formát képvisel a *Sportlovas sisakok H–I típusai között*.

Az arcvédő lemezünk készítésének és használatának a korát a rendelkezésünkre álló párhuzamok alapján a II. sz. vége és a III. sz. első fele közötti időszakban határozhatjuk meg. Ezt a korszakolást támasztja alá a lemez lelőhelyeként meghatározott objektum is, az auxiliaristábertől délre eső területen,³¹ ami feltehetőleg egy kőből épült épület volt.

JEGYZETEK

1. NAGY 1943. 361.
2. NAGY 1943. 362.
3. NAGY 285.
4. A közleményekben Kincses József, majd Kincses János szerepel, ami nyilvánvalóan téves adat. A hozzátartozók elmondása szerint ebben az időben Kincses József volt a terület birtokosa, János nem volt a családban. Adatközlő: dr. Kőszegi Frigyesné, Kincses Éva, amit ezúton is köszönök.

- In the reports József Kincses or János Kincses are mentioned, the latter being obviously a mistake. According to the informations from relatives, at that time the land was owned by József Kincses, and there was no János in the family. I acknowledge the kind help of Mrs. Éva Kincses-Kőszegi.
5. NAGY 1948. 92–114.; Albertfalva. NAGY 1962. 519–523.; NAGY 1949. 49–67.
 6. Az újabb ásatások sem módosították Nagy Tibornak a vicus

- északi részéről tett megállapításait. L. SZIRMAI Krisztina: Archeological Observations in the Northern Section of the so-called Vicus of Albertfalva. *BudRég* 30. 1993. 67–118.; valamint: SZIRMAI Krisztina: Excavation in the military vicus of Budapest/Albertfalva 1994. *Roman Frontier Studies* 1995. Even the most recent excavations did not modify the results of Tibor Nagy regarding the northern part of the vicus. Proceedings of the XVIth International Congress of Roman Frontier Studies. *Oxbow Monograph* 91. 1997. 527.
7. Nem véletlen tehát, hogy a lemez azon a helyen sérült leginkább, ahol az igénybevétel a legnagyobb volt, ahol eredetileg a megkötőgyűrű szegecscselése lehetett. Thus, it is not accidental, that the sheet suffered the heaviest damages on those parts, where it was most frequently used, i. e. where originally the tie-ring and its riveting may have been placed.
8. KLUMBACH-WAMSER 54., GARBSCH 55., 10. tábla
9. KELLNER; GARBSCH 46/9, 5/A 9–10. Abb.
10. KEIM-KLUMBACH; GARBSCH 49/18, 21., 5/1–2, 6/1 tábla
11. KLUMBACH 52. Abb.; GARBSCH 74/63., 30/3 tábla
12. REISS 159.; GARBSCH 75/69., 33/2 tábla
13. GARBSCH 76/80., 33/4 tábla
14. SNOCKO 1988. 29., 7. old. kép
15. Borhy L. a pikkelypáncélok mell-lap-lemezeinek elemzése során a MNM-ban őrzött Brigetiből, esetleg Carnuntumból származó, az orgoványi, a carnuntumi és mušovi mellpáncélok díszítésében a legapróbb részletek között mutatkozó egyezésekből, hasonlóságokból, és a lemezeken található feliratok alapján arra a következtetésre jutott, hogy a lemezek ugyanabban a műhelyben készülhettek. A műhelyt a késő római Carnuntumban jelzett Carnuntensis Scutaria II–III. századi elődjében határozta meg. BORHY 1990. 306.; BORHY 1991. 91.
- L. Borhy had analysed the scale armour breastplates from Brigetio, or perhaps from Carnuntum, preserved in the Hungarian National Museum, from Orgovány, from Carnuntum and Mušov. Judging from the conformity of minute details, certain similarities and inscriptions on the plates, he came to the conclusion that they may have been made in the same workshop. He identified the workshop as the 2nd-3rd century forerunner of the Late Roman CARNUNTENSIS SCUTARIA in Carnuntum.
16. GARBSCH 46. 9.
17. ROBINSON 107.
18. ROBINSON 107.
19. ROBINSON 107–135.; Egy szerzői kollektíva foglalkozott legutóbb ezzel a leletsoporttal, ahol Maria Kohlert közreadta saját besorolását, ami csak részben fedi a korábbi, Robinson által kidolgozott tipológiát. Recently a collective of authors had handled this group of finds, where Maria Kohlert published her own classification, which only partially coincides with the typology worked out by Robinson.
20. ROBINSON 100.
21. Ezt követően a régi sisaktípusok továbbfejlesztésével felhagyva egy merőben új technológiával és formával készült Intercisa típusú sisakkal jelennek meg a III. sz. utolsó negyedében. KOCSIS 82–101. After that time, the development of earlier helmet types ceased, and during the last quarter of the 3rd century, the Intercisa type helmets appear, manufactured with an entirely new technology in a new form.
22. KLUMBACH-WAMSER 41., GARBSCH 55–56.
23. Az egyik tarkósisas Brigetióból, míg a másik a Delhaes-gyűjtemény részeként az aldunai Vaskapu környékéről származik. BARKÓCZI 45–48, 11/1–2, 12/2; GARBSCH 72, 28.; LIPPERHEIDE 315–316, 433b–433a; GARBSCH 72, 28/3–4. One of these low-backed bowls was purchased from Brigetio, the other one is enlisted among the pieces of the Delhaes Collection. This latter comes from the region of the Vaskapu.
24. Jellegetes példája ennek a típusnak Worthingból ismert. ROBINSON 130–131, 384–388. E típus arcsisakjának egy töredéke került elő a raetiai dunai limesről, Aschbergből, ahol a visszaforduló sas domborított alakja is megjelenik. ROBINSON 131, 390. A characteristic example of this type is known from Worthing. See: ROBINSON 130–131, 384–388. A fragment of a face-helmet belonging to this type came to light on the Danubian limes at Aschberg in Raetia, where the figure of the eagle turning back its head also appears. ROBINSON 15, 131, 390.
25. A típus névadó darabja Guisborough-ból ismert. ROBINSON 132–133, 391–393. The eponymous piece of this type is known from Guisborough.
26. SNOCKO 1980. 249. A sisak a szerző leírása alapján egy fűtőberendezés maradványai között került elő, és a kísérő kerámia alapján I–II. századnak határozta meg a korát, bár elismeri, hogy a leletanyag másik része 230 előtti időszakból származik. Az ásató a későbbi közleményében is ragaszkodik a sisak korai keltezéséhez. SNOCKO 1986. 13.; Ez a sisaktípus a II. század végén jelenik meg, és a III. század első felében használják. According to the description of the author, the helmet had been found among the remains of a heating system. On the basis of the ceramics found together with the helmet, the latter was dated to the 1st-2nd centuries, although the author admitted, that the other part of the finds are dated to the periode before 230. The excavator insists on his early dating in his further publications as well. This helmet type first appears at the end of the 2nd century, and is still in use during the first half of the 3rd century.
27. ROBINSON 89–106.
28. A theilenhofeni sisakon talált feliratok alapján, amelyek a sisak viselőjéről, ideiglenes tulajdonosáról, valamint egységéről nyújtanak információt, egyértelműen eldönthető, hogy nem tisztí sisak volt. KLUMBACH-WAMSER 58. From the inscriptions found on the Theilenhofen helmet, giving informations about its temporary owner and his unit, we can establish unambiguously, that it was not an officer's helmet.
29. Garbsch a sisak korát a II. század második felére teszi. GARBSCH 55., míg Robinson a sisaktípus korát későbbre, a III. századra. L. ROBINSON 131. Garbsch dated the helmet to the second half of the 2nd century. According to Robinson the type of the helmet is dated to the 3rd century.
30. A sisak kora a III. század első fele. ROBINSON 133.; GARBSCH 73. The age of the helmet is the first part of the 3rd century.
31. Nagy Tibor, a terület kutatója, ezen a ponton több lakóházat is

feltárt. NAGY 1962. 521.

Tibor Nagy, who excavated the territory, had unearthed several dwelling-houses at this point.

A fordításokért Nagy Mihálynak, a rajzok elkészítéséért Vickó Tamásnak és Vári Ágnesnek tartozom köszönettel.

For english translation thanks to Mr. Mihály Nagy and for drawings to Mr. Tamás Vickó and Ms. Ágnes Vári.

IRODALOMJEGYZÉK

- BARKÓCZI=BARKÓCZI László: Római díszsisak Szőnyből. *FolArch* 6. 1954. p. 45–48.
- BORHY 1990=BORHY László: Zwei neue Parade-Brustplatten im Ungarischen Nationalmuseum. *BVbl* 55. 1990. p. 299–307.
- BORHY 1991=BORHY László: Római díszpáncélok. Adatok a keltezés és műhelyek kérdéséhez. Bölcsészdoktori disszertáció. Budapest, ELTE BTK 1991.
- GARBSCH=GARBSCH, J.: Römische Paraderüstungen. Katalog der Ausstellung. Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 30. 1978
- KEIM-KLUMBACH=KEIM J.-KLUMBACH H.: Der römische Schatzfund von Straubing. Münchener Beiträge zur von und Frühgeschichte. 3. München 1951.
- KELLNER=KELLNER, H. J.: Der römische Verwahrfund von Eining. Münchener Beiträge zur von und Frühgeschichte. 29. München 1978.
- KOCSIS=KOCSIS László: Római védőeszközök Pannoniában. Pajzsok, Sisakok. Kandidátusi értekezés. Bp. 1994.
- KLUMBACH=KLUMBACH, H.: Römischer Gesichtshelm vom Aschberg im Museum Dillingen a.d. Donau. *Germania* 16. 52. 1932.
- KLUMBACH-WAMSER=KLUMBACH H. – WAMSER L.: Ein Neufund zweier aussergewöhnlicher Helme der römischen Kaiserzeit aus Theilenhofen, Ldkr. Weissenburg-Gunzenhausen. In: *Jahrsbericht der bayerischen Bodendenkmalpflege* 17. 18. 1976–77. p. 41–61.
- LIPPERHEIDE=LIPPERHEIDE F.v.: *Antike Helme*. München, 1986.
- NAGY 1943=NAGY Tibor: A Fővárosi Régészeti Intézet jelentése az 1938–1942 évek között végzett kutatásokról. *BudRég* 13. 1943.
- NAGY 1948=NAGY Tibor: Az albertfalvai római telep. (Előzetes jelentés az 1947. évi ásatásról) *AntHung* 2. 1948. p. 92–114.
- NAGY 1949=NAGY Tibor: Az albertfalvai romanizált Eraviszkustelep emlékanyaga. (Les Monuments d'un établissement éravisque romanisé a Albertfalva. Rapport sur les fouilles de 1948.) *AntHung* 3. 1949. p. 49–67.
- NAGY 1962=NAGY Tibor: A XI. kerület műemlékei. *Albertfalva. Budapest Műemlékei* 2. Budapest, 1962. p. 519–523.
- NAGY L.=Zöld zománcos római dísztal Budáról. Adatok a pannoniái zománcos kerámiához. *BudRég* 14. 1945.
- REISS=REISS W.: *Die Römer an der Donau*. Katalog. Petronell, 1973.
- ROBINSON=ROBINSON, H. R.: *The Armour of Imperial Rome*. London, 1975.
- SNOPKO 1980=SNOPKO, L.: Nálež prilby rímského vojenského hodnostára v Rusovciach. (Fund des Helmes eines römischen militärischen Würdenträgers in Rusovce) *AVANS* 1978. (1980) p. 249–381.
- SNOPKO 1986=SNOPKO L.-GERZOVÁ, J.-FERUŠ, V.-KREKOVIC, E.: Gerulata. *Inernationaler Limes Kongress Carnuntum*, 14–21. 9. 1986.
- SNOPKO 1988=SNOPKO L.: *Cestadso Gerulaty*. Bratislava 1988.

LÁSZLÓ KOCSIS

A NEW CAVALRY SPORTS HELMET FIND IN THE COLLECTION OF THE BUDAPEST HISTORICAL MUSEUM

During the rearrangement of the older finds in the Aquincum Museum, a cheek-piece of a copper-alloy helmet came up among the finds from the excavations of Tibor Nagy at Albertfalva. The piece had been found probably during the excavation campaign of 1949 and since that time it has been kept in the Roman Collection of the Budapesti Történeti Múzeum (Budapest Historical Museum) under the inventory number BTM Alb. 56.6.376. (Fig. 1–2.)

A short notice from 1956 in the inventory book, identifies the finding place as the XIth district of Budapest (Albertfalva), more precisely “on the estate of Kincses, between the two walls”.

Tibor Nagy, who directed the excavations of 1949, had conducted rescue and scheduled diggings already in the autumn of 1942, spring of 1943 and after the war in 1947 and 1948 in and around the auxiliary fort of Albertfalva.

In 1942, as a fellow of the Institute for Archaeology and Excavation of the Capital, during the rescue excavations connected with the construction works of a dam on the territory between Budafok and Nagytétény, between the so-called Puskaporos inn and

the former Kutya villa, he had documented walls from the Roman period for the first time there.¹ At this time he mentions for the first time the property of József Kincses, where, as he writes “Due to the urge of autumn ploughing, we could open up only a corner. The walls were made in the opus incertum technique, their average thickness is 50 cm and they belonged probably to a farm building. No finds worthy of mention were found here.”²

Other informations nevertheless, allows us to surmise, that the museum had acquired objects not only by means of rescue diggings and archaeological excavations; certain pieces were bought from this territory.³ Similar case happened, when Lajos Nagy reported of objects he had purchased from János Kincses,⁴ although there is no mention of a cheek-piece here. Since the director of the excavations does not refer in his later reports⁵ to the property of the Kincses family, we suppose that the cheek-piece came into the possession of the museum in the time span between the autumn of 1942/spring of 1943 and 1949, more probably already before the end of the war, i.e. 1945.

Based on an analysis of old maps, the cheek-piece may have

been found in one of the buildings of the southern sector of the settlement which came into being around the fort. In the possession of informations at our disposal, we know, that the industrial quarter was located north of the fort,⁶ so we may render the idea probable, that our piece did not belong to the stock in hand of a workshop, but rather it was part of an inventory in an officer's quarter. (Fig 3.)

The notice "between the two walls" in the inventory book, refers to the circumstance, that this building did not belong to the timber period, and it is dated to later times.

The object is a 179 mm high, 118 mm wide and 0,5-0,7 mm thick left-side cheek-piece made of a copper-alloy sheet in the repoussé technique. The surface is slightly curved. Its shape is a rectangle, slightly narrowing towards its base, with a curvilinear rim following the outline of the eye, the protruding cheekbone, the drawn back mouth and the pointed chin. At the back, along the line of the ear, the rim is vertical, and the edge running parallel with the jawbone attaches to it at an obtuse angle.

The upper part is a horizontal, rather fragmentary band formed by the U-shaped recurving of the sheet into a hinge. The cheek-piece was attached with this hinge to the calotte.

A representation of an eagle standing on a solar disc, or a globe looking back while fluttering its wings and holding an ivy leaf in the beak in repoussé technique, occupies almost the whole surface of the cheek-piece. The plumage is elaborated and in spite of the wear on the protruding parts of the sheet, it is clearly visible. On the right upper part, attaching to the bowl, emerging to some extent from the horizontal line, a stylized line of an ear in natural size was embossed. This part constitutes the upper and rear rim of the cheek-piece. On the ear-lobe a hole is indicated with a small depression, corresponding to a hole for wearing an earring in practice.

The main motif, the eagle, is framed by an embossed rope-shaped garland, running parallel with the rim of the cheek-piece. This frame is partly covered by the ivy leaf and its stem hanging from the ear and held by the eagle. The lower part of the sheet is fragmentary, but the embossed solar disc and the four-pointed, asymmetrically carved spokes of the chariot of fire related with it, are still visible.

On the rear part of the cheek-piece, under the ear-lobe a rivet hole can be observed, which in all probability served for the fastening of the leather lining inside. Due to the damages on the sheet, we possess only indirect evidences regarding the tie-ring and its riveting at the end of the lower jawbone.⁷

Beside the reinforcement of the relatively thin sheet of the cheek-piece, the rim served the safe wear of the helmet. In front and at the right upper corner of the sheet, at the height of the stylized ear, where the face might have been endangered by the edge of the cheek-piece, the rim was shaped as an embossed rib. Further decorations or coating were not observed on the surface.

The motif of the eagle on military equipment and armour is not a rarity, and similarly to the representations of Mars, Victoria, Minerva, a lion or shields of troops and other heraldic supporters they formed part of triumphal symbolism. It seems nevertheless, that the eagle turning back is found only in the Danube region. Its places of occurrence from north to south-east are: the cheek-piece of the copper-alloy helmet from Theilenhofen⁸, on the horse armour from Eining⁹, on the horse armours from Straubing¹⁰, on the mask-helmet from Aschberg¹¹, on a cheek-piece from Wels¹², on a cheek-piece from Camuntum¹³, furthermore on the cheek-piece from Gerulata¹⁴.

On these pieces the embossed picture of an eagle turning back its head appears, fluttering its wings and holding a wreath in its beak. The eagle representations on breastplates belonging to scale armour must also be mentioned; the decorative elements of this group, in a similar way to the former one, are also characteristic to the Danube region.¹⁵

The figure, appearing on the Albertfalva piece, is known only from one of the Eining horse armours¹⁶, where the eagle stands on a stylized solar disc or a globe decorated with the four spokes of a wheel. In the overwhelming majority of the cases, except the breastplates, the eagle turning back its head, holds a wreath in its beak. In our case, in a unique manner, the eagle holds an ivy leaf with a long stem.

Among the helmet types of Pannonia, and in the same time those of the Roman Empire, the repoussé helmets with or without masks occupy a separate place. The Greeks used such helmets at sports during the classical era¹⁷. It was already known at the beginning of the 2nd century B.C. on the territory of the Kingdom of Pergamum, where it appears as a piece of equipment worn by Greek warriors on the reliefs from the temple of Athena Polias Nikiphoros.¹⁸

The Romans had got acquainted with and used them until the end of the 3rd century. Robinson, who had worked out their typology, calls this helmet type cavalry sports helmets¹⁹. On the basis of their formal appearance and manufacturing technologies he divided the helmets and masks belonging to these types into several groups.

According to the formal analysis of our cheek-piece, and its comparison with the possible types of calottes to which it may have belonged, we may reckon with two helmet types of different functions: on the one hand with a battle helmet for everyday use, and with a parade helmet worn at special occasions, on the other.

The first possible type is the Auxiliary Cavalry H²⁰, which is not a parade helmet. (Fig. 4.) On the calottes of this type, which could have been made of iron or copper-alloy, or eventually the combination of these two, a cheek-piece almost identical in form with that from Albertfalva were applied. The protruding earguard known from earlier helmet types, plays no part on these types indeed, but rather a representation of a natural sized ear appears on the cheek-pieces, which latter wrapped totally even those parts of the head (i.e. the ears) which were left earlier uncovered. This type of cavalry helmets represents the latest phase of that development which had begun in the middle third of the 2nd century, with the aim to create types serving cavalry purposes as well, from helmet types used by the infantry.²¹

At the consideration of the next possibility regarding the use of our cheek-piece, we may reckon with two typological variants. In both cases we may seek the calotte, to which our piece had belonged originally, among the further developments of the *Cavalry Sports parade helmets G-H*, furthermore the typological variants of "I" according to the terminology and classification of Robinson.

At one end of the typological series stands the almost entirely intact crested copper-alloy helmet with a decorated brow plate from Theilenhofen, (Fig. 5.) made with the raised relief technology²², which is equipped with a cheek-piece having minor differences in comparison to that from Albertfalva. On this calotte the embossed shape of the eagle with fluttering wings or the eagle-headed crest appears, known also from two low-backed helmets preserved in the

Hungarian National Museum.²³ To these lowbacked helmets of type "G" a single or bipartite mask had also belonged originally. On its more developed variant (type "H") the mask is replaced with a helmet-mask²⁴ or a cheek-piece.

The other end of the series is closed by the type "I"²⁵ with decorated brow plate, of which an almost intact example is known from Rusovce/Oroszvár (Gerulata).²⁶ (Fig. 6.) In case of this type disappears the crest and the mask, made with the raised relief technique, from the top of the bowl, and the face-helmet is substituted with a cheek piece. The well known representation of the eagle, also appears on the cheek-piece of the Gerulata copper-alloy helmet. The decoration here is not a simple repoussé work but a raised relief, showing the eagle emerging spectacularly from the flat background of the cheek-piece. On these copper-alloy helmets the gleaming surface of the raised decoration, shining like gold, was contrasted by the white coating of the background. This polychromy increased the general impression brought about by the embellishment.

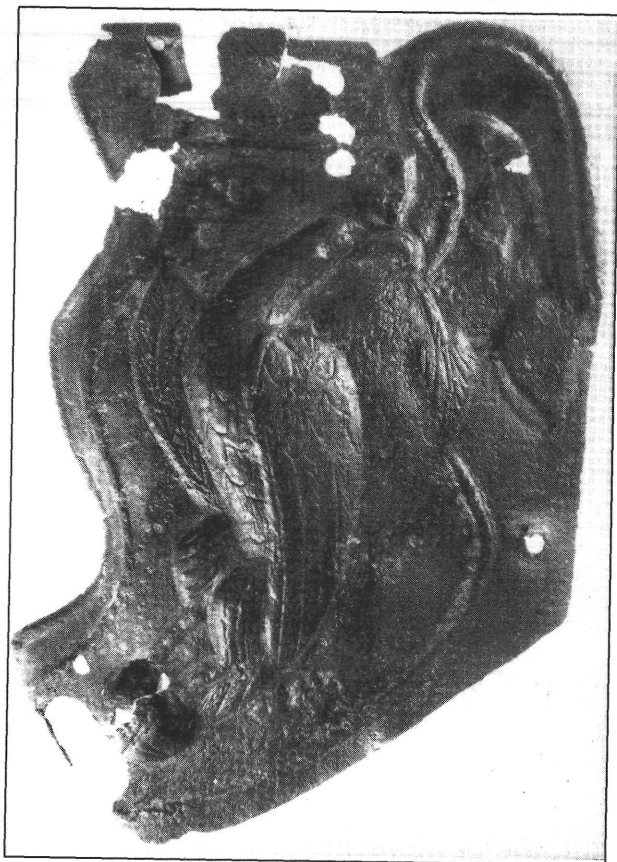
Although, as for its shape, our cheek-piece is almost identical with the pieces applied on auxiliary cavalry helmet types²⁷, judging from its ornaments and copper-alloy material, it still belongs to the category of parade helmets.²⁸

Due to the small number of helmets considered so far, we can-

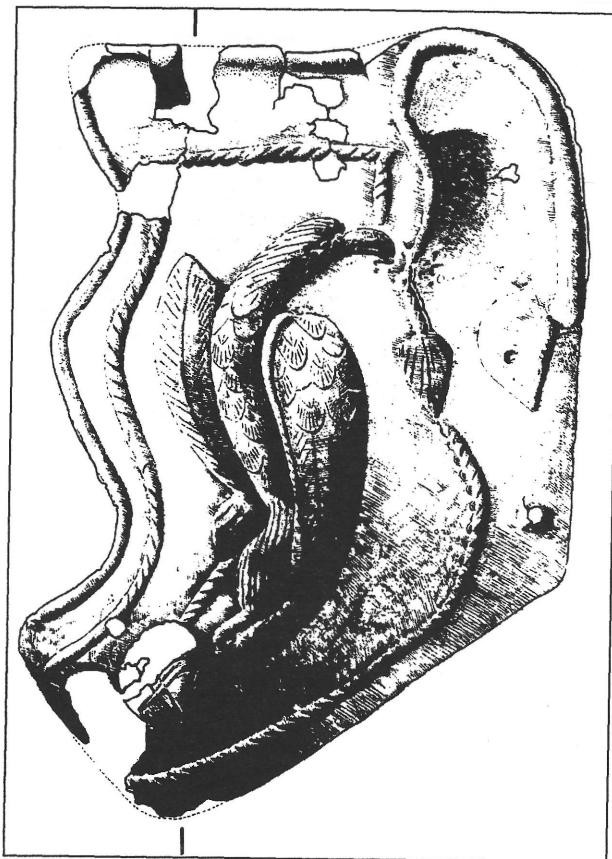
not say nevertheless, which type of calotts could bear the Albertfalva cheek-piece. Both the calotte of the Theilenhofen helmet²⁹ with a brow plate and a crest, decorated with a raised relief, and the calotte type of the Guisborough³⁰ helmet (Fig. 7.) with a decorated brow plate alone, could be brought into consideration. Thus, according to the typology of Robinson, the Albertfalva cheek-piece represents a transitional form between the types *H-I* of the *Cavalry Sports Helmets*.

On the basis of the comparable material at our disposal we may date the manufacture and use of our cheek-piece to the periode between the end of the 2nd and the middle of the 3rd century. This dating is supported by the structure itself-probably masonry walls on the territory south of the auxiliary fort³¹, identified as the precise finding place of the piece.

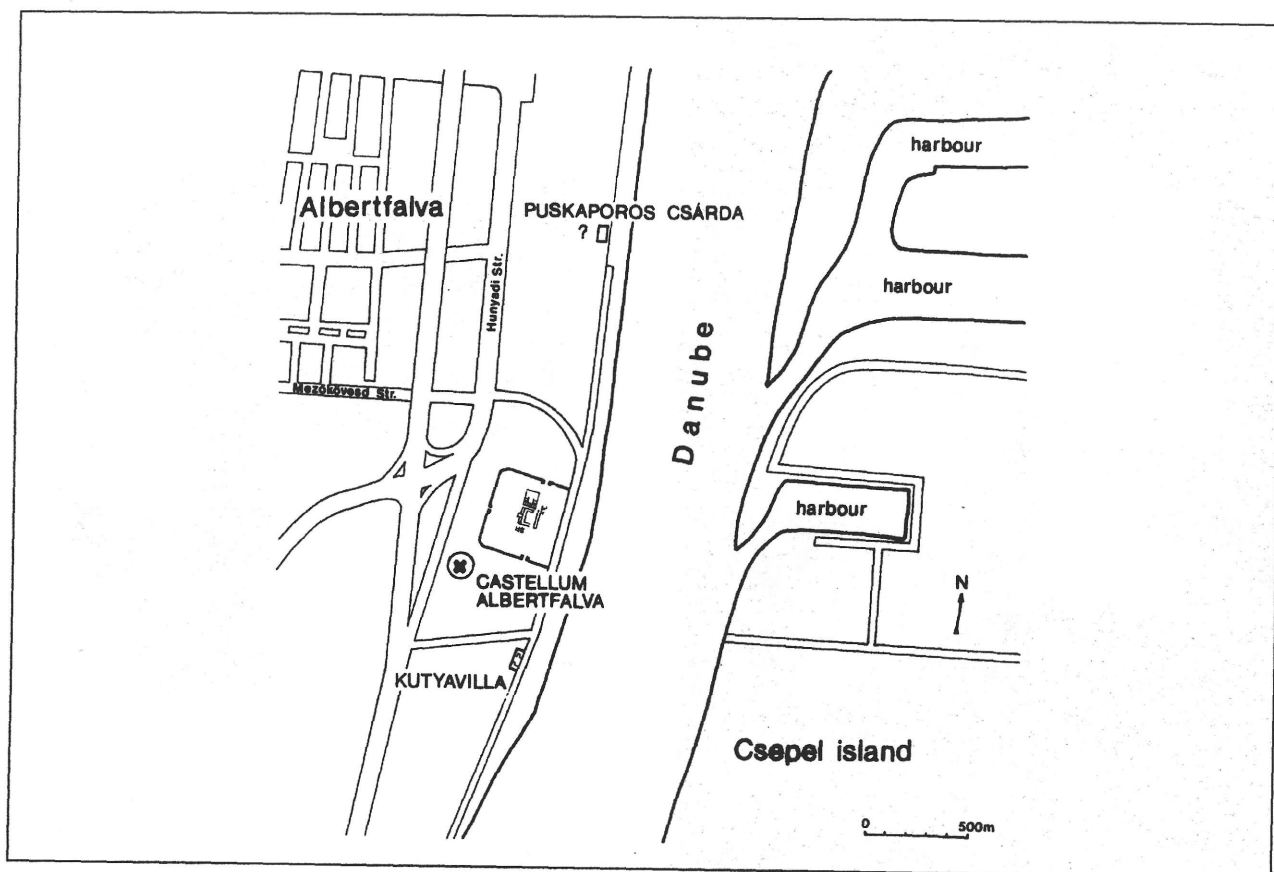
- Fig 1-2. Cheek-piece from Albertfalva
- Fig 3. Finding place of the cheek-piece
- Fig 4. Helm from Hedderheim
- Fig 5. Helm from Theilenhofen
- Fig 6. Helm from Gerulata
- Fig 7. Helm from Guisborough

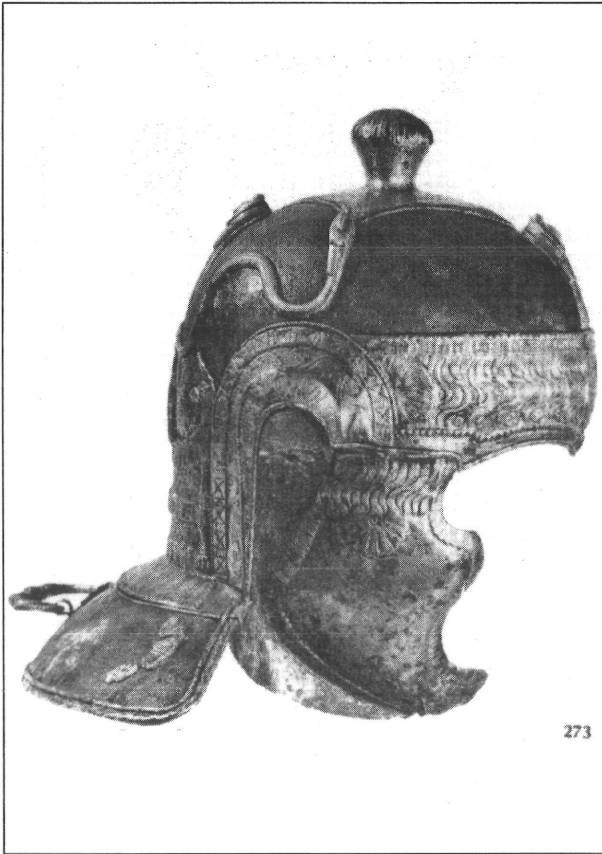
1. Az Albertfalvai arcvédő lemez rajza

2. Az Albertfalvai arcvédő lemez fényképe

3. Az arcvédőlemez feltételezett lelőhelye

4. Hedderheim-i vas-, bronzsisak

5. Theilenhofen-i bronzsisak

6. Gerulata-i bronzsisak

7. Guisborough-i bronzsisak